

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ԳԱՂԱՓԱՐՆ Է ԱԶԳԵՐԸ ՎԱՐՈՂ ՄԵԾ ՈՒԺԸ

Պատմութեան բոլոր դիմացդումներուն մէջ, այս ճշմարտութիւնն է որ երեւան կուգայ. պատմութեան՝ որ տեսակէտով մը, արդէն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մեծ մարդերուն, այսինքն գաղափարի մարդերուն կեանքի, գործունէութեան և ազդեցութեան արձանագրութիւնը: Չափազանց չէ կը կարծեմ այն վարկածը, որ կ'ըսէ թէ մեծ անձնաւորութիւններ են որ կը վարեն մարդկային ճակատագիրը: ու պատմութեան բոլոր անկիւնագարձներուն վրայ մեծութիւններու փառքն է որ կ'երկարի արդարեւ:

Սակայն շուրջ կէս դարէ ի վեր նորոյթ մը եղած է կարծես մտածել թէ պատմութեան ընթացք տուող ազդակները գաղափարական ըլլալէ աւելի տնտեսական են, թէ յեղափոխութիւնները կը ծնին այն ժամանակ միայն երբ տնտեսական պահանջները հարկեցուցիչ կը դառնան, թէ պատմութիւնը դասակարգային հակամարտութիւններու արդիւնք է, և թէ պատմութեան թատերաբեմին վրայ ժողովուրդներու և ազգերու միակ տենչն ու տենղը, և զանոնք վարող շարժառիթները այս իրողութեան արգասիքներն են լոկ:

Պատմութեան այս կերպ վերլուծման տեսարաններն ու մունետիկները, արդի ընկերութեան մը զգալու, մտածելու և դորձելու կերպերէն կը հանեն իրենց պատմական քննադատութեան այս տարազները, առանց անդրադառնալու թէ ենթադրական ու անհար է որդեգրուած հոգեկան այդ վիճակներով բացատրել անցեալ դարերու ժողովուրդներու կիսոնքն ու պատմութիւնը: Ամենայնաւանց ժողովուրդներու վերաբերմամբ իսկ, լրիւ կարելի չէ կազմել հեռուոր անցեալի ճշգրիտ պատկերը: Պատմական հանգրուաններու իրարմէ ունեցած հեռուորութիւնը, ու ցեղերու և ազգերու խտիրը իւրաքանչիւր պատմական շրջան կը խրամատեն ու կը բնորոշեն իրարմէ տարբեր և իւրայատուկ զրոշմով մը, այնպէս

որ զանոնք նոյնացնելու, և կամ անընդհատ և անշեղ եղափոխութեան մը մեթոտով զանոնք վերակազմելու աշխատանքը, ապարդիւն ճիգէ մը տնդին չ'անցնիր:

Վասնզի մարդկային հոգեկան ու մտաւոր եղաշրջումը իր փառաւոր վերելքին մէջ հաւասարապէս չէ զարգացած, և ամենափառաւոր շրջաններու յաջորդած են ստէպամէնէն անկեալ ու վատթար վիճակներ:

Վերլուծական վերոյիշեալ մեթոտը երկրարանութեան և հնութագրութեան մէջ չափով մը թերեւ կարելի ըլլայ կիրարկել, սակայն անցեալ մարդկութեան հոգիին ու մտքի հանգոյցները չեն քակուիր այս ձեւով, և պատմութիւնը այս կերպ վերլուծողները երբ չկարենան իրենց այս հայեցակէտներով մեկնաբանել այս կամ այն շրջանը, հոն կը սիրեն ցուցնել կղերական կամ պուրժուա միտքին խաղն ու խարդաւանանքը:

Սակայն պէտք չէ մոռնալ որ պատմական իրադարձութիւնները ինչ աշխարհահայեացք ունեցող անձերու միջոցաւ ալ որ գրուած լինին, չեն կրնար հիմնովին այլայլել անոնց ծնունդ տուող շարժառիթներուն նկարագիրը: Այդ մասին կասկածիլ՝ պիտի նշանակէր նենգ և անմիտ համարել այն անձերը որոնք հանդիսաւորապէս և լրջօրէն պատմած են զանոնք: Եւ այս ընթացքը մարդկային արժանապատուութեան վկանները չյարգելու անարդար կշիռ մըն է, որ միշտ պիտի խաբէ զինք դորձածողները:

Ինչպէս ամէն նորութիւն, այս տեսութիւնն ալ բաւական ծուռ գտած է այժմ ծառայելով շատերու ձեռքին մէջ իբրեւ չափանիշ՝ անով բարացուցելու համար մարդկային ամէն ձգտում:

Սակայն, պարկեշտ ըլլալու համար, պէտք է ըսել թէ ուղղջ մտածումի մը վերայ չէ հիմնուած այս սկզբունքը: Վասնզի եթէ եղած են շրջաններ պատմութեան մէջ, ուր մարդկային զանգուածները, նիւթապաշտ նկատումներէ տարուելով է որ շարժած են, իրենց այդ ճամբան շատ կարճ եղած է, և անոնք միշտ պէտք ունեցր են գաղափարի շոգիին, յառաջ վարելու համար իրենց գոյութեան նաւը:

Պատմական մեծ վերածնունդները լոկ տնտեսական շարժառիթներով բացատրել, պիտի նշանակէր ընդունիլ նիւթական ու ժին տիրապետութիւնը՝ իբրեւ միակ կամ

զլլաւոր ազգակ մարդկային յառաջացման ու ազնուացման, որ կը նշանակէ պատմութիւնը պատմութեամբ խեղաթիւրել: Եթէ ընդունինք խակ պահ մը տնտեսական ազգակներուն դերը, չենք կրնար ծնուցիչ պատճառը նկատել զայն մարդկային ընկերութեան բարեկաման և գիմայեղման, ոչ ալ վախճան մը անոր շարունակական եղափոխութեան, այլ լոկ օժանդակ մը, որ ստէպ կրցած է ուղղութիւն տալ, և արտաքնապէս ղեկավարիչ ազգակ մը հանդիսանալ:

Եղբակացութեան մը գալու պէտք չկայ, ըսելու համար թէ գաղափարն ու բարոյականն են որ վարած են ազգերն ու ժողովուրդները: Առանց բարոյական ուժի կըրակին, և ուղեղներ լուսաւորող գաղափարի լապտերին, մարդկութիւնը պիտի չկրնար երբեք իր գոյութեան այս բարձր աստիճանին վերելակել: Մարդուն մեծագոյն և անսուտ արժանիքը իր միտքին ու հոգիին գանձերն են, որոնցմով իրաւունք ունի պարձնալու, իրեն ամակ դրամագլուխով՝ որուն «ոչ գող կրնայ մերձենալ և ոչ ցեց ապականել»: Բոլոր կրօնները և բարոյական դրութիւնները, որոնք նախնական ժողովուրդներու մէջ կենցաղավարութեան ու զարգացման պայմաններն ու ազգակները եղած են, ուրոյն և ինքնայատուկ ծալք մը տալով մշտնջենաւորող կեանքին՝ գաղափարներ եղած են: Ամէնէն բարձրագոյն քաղաքակրթութիւնները գաղափարի ճամբէն է որ իրենց գաղաթնակէտին հասած են, և այնքան երկար կրցած են գիմանալ որչափ ատեն կրցած են արծարծել իտէալին հուրը իրենց սիրտերուն մէջ, և գաղափարի ու բարոյականի հիմնրուն վրայ խարսխուիլ:

Ազգերու պատմութեան մթնոլորտը լեցնող մեծագոյն զգացումը ազատութեան հրայրքն է եղած: Ու հնադոյն դարերու մէջ կրօնական կեանքը և եռանդը ուրիշ բան չեն եղած, բայց միայն այդ սրբազան տեսլականին իրենց մէջ թխսած հրայրքին փարումը, այնպէս որ նախնական մարդկութեան և անմիջապէս անոր յաջորդող սերունդներուն հոգիին մէջ ուրուացած այս կամ այն վերացեալ բայց ոչ նուազ իրական մտապատկերները մագնիսական ուժգնութեամբ առինքնած են միշտ յաջորդ սերունդները:

Մարդկութիւնը իր կեանքին զոհարելու մով դուրգութեացեր ու պայքարեր է շարունակ յանուն այդ իտէական վսեմութիւններուն, և նուիրական նախանձախնդրութեան մը կատարած այդ ողորումը պատճառ եղած է որ ան բարձրանայ ու վսեմանայ, աւելի խորունկ և տեական գիծերու վրայ ձգելով իր գոյութեան հիմերը:

Միայն ազատութեան զգացումը, որ այնքան խանդավառած ու հրահրած է մարդկային հոգին, բաւական է ցոլցնելու համար թէ որչափ զօրեղ ու ներոյժ եղած է գաղափարին սէրը մարդուն մէջ. զայն ունենալու, անոր հասնելու համար մարդիկ արեան ծովեր, և ոսկորներու լեռներ կաղմեր են, որպէսզի անոր գաղափարը յաւերժանայ ու ապրի:

Կրօնքն իր սուրբերն ունի, և աղատութիւնը իր մարտիրոսները, պատմութիւնը յօրինող, ու զայն ապրեցնող ու երանգաւորող գաղափարի այս ջահակիրները, շահու և նիւթական բարիքներու ալիքակալութիւններով չէր որ խիզախեցին զէպի իրենց կոչումին կատարը: Հակառակը փաստելու ջանքը պիտի նշանակէր մոռնալ Գողգոթայի զոհը, մոռնալ Մարաթոնն ու Թերմոպլէն, ուրանալ Աւարայրը:

Գաղափարը ծաղիկն է հոգիին, արգասաւոր ու անապական մասը մեր էութեան, սուրբերն ու զիւցապները խանդավառող զգացումներն զինին, որուն տուած մղիչ ձգտումովը միայն տխեղձ մահկանացուն կը յաջողի արփաթեւել անկոխելի մարդերն յաւերժութեան:

Շահագիտական միտումներ չեն երբեք որ գոյաւորած են այն հիասքանչ երեւոյթները, որոնք տնթառամ փառապսակը կը յօրինեն գաղափարի մարդուն ճակտին շուրջ: Եթէ պատմութեան մէջ ժողովուրդներու և ազգերու խօսական վազքը լոկ նիւթի, շահու և հաճոյքի պողտաներէն ընթացած ըլլար, այն ատեն զօրաւորին տիրապետութիւնն ու տկարին ստրկութիւնը յաւերժացնող գոյութեան պայքարը աւելի խաղաղ ու խուլ կերպով պիտի մղուէր, ովկիանոսի խորութեանց մէջ կրուուող ձուկերուն, կամ անմուտ անտառներու գազաններուն կենսապայքարին հանգոյն, մարդուն կեանքը դարձնելով հացի կոշտ կոխի մը համար մղուած արեւնոտ

նախնիներու իրականութիւն մը լուր օճայց մարդը հացով միայն չ'ապրիր»։

Մարդկութիւնը իր գաղափարի մարդոց փազանդովը միայն կրնայ պարծիլ։ անոնք են մեր ճշմարիտ բարեբարները։ Մեր երախտագիտութեան արժանացած այդ գաղափարի խուզարկումներուն կը պարտինք կրօնքը ճշմարտին, գեղեցիկին ու բարին, որոնք մարդը անմահացնող հզօրագոյն ուժերն են։ «Հանճարը շանթ մըն է հոգեղէն, Ամենահանճարի կողէն ելած ու մարդուն գանկին մէջ բռնկած»։ մարդկութիւնը անոր շօնհոյով արթնցած, վրիպակներու և պատրանքներու մշուշին մէջէն կը նշմարէ ճշմարտութեան արփաւաքանչ ցոլքը։

Հստաւաններուն իրազեկ բլլալու համար մեր իսկ արեան և զգացումին մէջէն պահ մը նայուածքնիս ուղղենք մեր ազգային պատմութեան ու կեանքին վրայ, հոն աւելի ապահով ու ցցուն պիտի կարենանք շօշափել պատճառներն ու արդիւնքները այն հարցին դոր յառաջագրեցինք։

Ճիշդ է որ պղտիկ ժողովուրդ մը եղած ենք, բայց մեծ զգացումներու հրայրքը երբեք չէ պակսած մեզի։ աւելի ճշմարիտ ու արդար գտած ենք տառապիլ բարոյական մտատկաւարի մը առջև, քան թէ ընդարմանալ նութեան գոհացումներու վայելքին մէջ։ Ասոր իր ապացոյց կը բաւէ թերթի մեր պատմութիւնը, իր բոլոր մարտիրոսացումներով, լուսարագծ թիթեռի մը պէս միշտ լոյսին ու երազին վաղած ենք, անոր թովիչ յափշտակութեան մէջ աշրկով շատ անգամ մեր թեւերը։ Հայուն հոգին արդարութեան ողբերգական սէրն է եղած։ արեւելքի հաճոյամոլ ու վայրագ ցեղերուն մէջ անխկա իր ձգտումներուն ողբերգութիւնը ապրած է դարերով։ Կենցաղով խորհրդապաշտ, ու մտածումով բանապաշտ եղած է Հայը։ Այս ընդունակութիւններով օժտուած անհատին էութիւնը լեցուած կ'ըլլայ հոգեկան տառապանքով։ Իսկական ու կրաւորական հերոսացումի տկարն է ան, ներգործական ոգորումներն ու արձանացումները կը ծնին անոր տառապող հոգին խռովքէն, և իր ստեղծագործութեան արմատական ազդակը՝ ազնուացնող տանջանքը, հոգեկան ցաւն է։

Տիեզերական երկունքէն կը ծնի հեթանոս հայուն աստուածը, և զիւրին է

ըմբռնել թէ այս աշխարհահայեացքն ունեցող ժողովուրդի մը համար ս'ըջափ քաղցըր ու փրկարար պիտի թուէր Քրիստոնէութիւնը, որ մեր պատմութեան մէջ նոր փուլ մը շինելով նոր կաղապարի մը մէջ պիտի ձուլէր մեր ներքին լոյծ կեանքը, ապա զայն ինքնուրոյն դրոշմով մը կ'ընկու համար։ Քրիստոնէութիւնը իր բացած դարագլուխով նոր ճակատագրի մը կ'ողողէր Հայ ցեղը, անոր մատնանիւ ընկնով խաչին ճամբան, որ դարերով պիտի արիւնէր իր ցաւատանջ կուրծքը, և լուսոյ ճաճանչներով պիտի պսակէր իր մարտիրոսի գլուխը։

Իրրեւ վիշտին փրկիստփայլութեան մեկնութիւն՝ նոյնիսկ ըստ աշխարհի, Քրիստոնէութիւնը՝ զոհացնող և միսթարիչ ազգակ մըն էր Հայու տեսապաշտ հոգին համար, ասոր համար է որ հոգեպէս կեդրոնացած ուժին իր ներգործութիւններու շնորհիւ կարճ ժամանակաշրջանի մը մէջ նոր կրօնը Հայուն հոգեբանութիւնը դարձաւ։

Ամբողջ Դ. դարը հոգեւոր տարանջատման ու ներքին պայքարի շրջան մըն է, ժամանակի Հայը կը տարուրերի ազգայնականութեան ու քրիստոնէական աշխարհաքաղաքցիական ներհակընդդէմ դադափարներուն միջև։ Մեծն Ներսէս ներքին ցեղային բարոյականով կ'ամօքէ այս անհաշտ ընդդիմամարտութիւնը, հարթելով Քրիստոնէութիւնը ազգայնացնելու ուղին։ և երգ դարը կուգայ ապացուցանել, թէ Հայուն միտքն ու հոգին հարուստ է գաղափարներ համաձուլելու կարելիութիւններով, և ազգային անհատականութեան գաղափարին յարած միակն է ան բովանդակ արեւելքի ժողովուրդներուն մէջ։

Եթէ Դ. դարու վերջերը Հայերը իրենց ազգայնութիւնը փրկելու յոյսով Քրիստոնէութեան փարեցան, անոր մէջ գտնելով իրենց էութեան բովանդակ պահանջքը, Ե. դարուն Հայ քրիստոնէութիւնը ինքզինքը փրկելու համար ազգայնականութեան կառուցեալ, ու իր այդ հակումին կը պարտի Հայը իր այժմու ինքնատիպ և ինքնուրոյն եկեղեցին։ Ասով միայն կը բարացուցուի օսկեղարու յաղթանակը։ Հայկական ուրոյն տառեր ունենալու անհրաժեշտութիւնը պահանջն է Հայ ցեղի ընդդիմամարտ կորովին, ինքնատիպ և ինքնարաւ ըլլալու իր ներքին և անտարիկ իդ-

ձին: Սահակ-Մեսրոպ իբրեւ ստեղծողներ և ռահանորդներ այդ մեծ շարժման, մեր պատմութեան ամէնէն լուսաւոր գէմքերն են, սակայն անոնք աւելի խորհրդաւոր ու պաշտելի են իրենց հոգեկան ձգտումներով և խէտով, իբրեւ Հայ ցեղի ներքին ու ժականութիւնը մարմնացնող տիպեր, և անոնք իրենց այս վերջին հանգամանքով է որ աւելի կը մեծնան ու կը բարձրանան տոհմապաշտ սերունդներու միտքին ու հոգիին մէջ:

Ոսկեդարով երաշխաւորուած մեր գրականութիւնը կոթողումն է Հայ բնատոնմիկ հոգիի յայտարերման. Բիրստոնէութիւնը արտայայտութեան ձև մը եղած է հայ անհատի ներաշխարհային շարժումները ղեկավարող: Համադրական այս երեոյթը, ումանց խորհիլ տուած է թէ Հայուն ստեղծագործ էութիւնը կը կայանայ արեւելքի և արեւմտքի մշակոյթները իր վրայ իրարու միացնելու ճիգին մէջ, որ հիմնովին սխալ է. այդ երեոյթը աւելի արդիւնք է հայ անհատի ենթակայական ներքին ոգորումին, և հոգեկան ինքնաստեղծ այդ ուժին շնորհիւ է որ ան կրցած է ապրիլ դարերու մրկայոյզ փոթորկումներուն մէջէն, երբ իր քով ապրող շատ մը հզօրներ վաղուց արդէն կը ննջեն ժամանակի գերեզմանին մէջ: Անշուշտ տնտեսական ուժեր չէին որ շարժառիթ հանդիսացան Սահակ-Մեսրոպեան շարժման. և արդէն սկզբնաւորուած այդ շարժումը պսակող երկնային միջամտութիւնը Մեսրոպի տեսիլքին մէջ, որուն հաւատացեր է Հայու գաղափարապաշտ հոգին, ինքնին կը բարացուցէ սակեղարու շարժման գաղափարական բնոյթը:

Դարերու ընթացքին կորսնցուցինք մեր նիւթական ու ֆիզիքական բոլոր առաւելութիւնները, բանակներն ու հարստութիւնը չկրցին նեցուկ հանդիսանալ մեր գոյութեան, բայց Մեսրոպեան գիրով յաւերժացած գաղափարին թլացքը, միշտ արարչագործեց, մեր ծիրած էութեան խորը, յարատեւելու ներհոգ բախտի մը շաղկապուած, կանգուն պահելով զմեզ կորուստի գոտիթափին վրայ: Մեր և բովանդակ մարդկային պատմութիւնը՝ այս լոյսով միայն կը մեկնուի, և Սահակ-Մեսրոպ իրենց այս հանգամանքով մոռնաւոր մեծ են մեր ազգային գիտակցութեան առջև:

Ե.Դ.ԻՇԷ. Ա.Բ.Ն.Ա.Յ. ՏԵՐՏԻՐԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՄԱՐԴԻ ՄԱՀԿԱՆԱՅՈՒ»

ՄԱՅԻԼ ԱՐԼԵՆԻ

Ն Ի Շ Ե Ր

Մայքլ Արլենի կանայ Դիլարկը և անոր ընկերները կը դառնան բարձր դասու — անգլիական բարձր դասու — արուեստակեալ ու չափադանցեալ հեշտասիրութեանց շուրջ. և թէև առողջ լմաստասիրութեամբ չեն յատկանշուիր, բայց զբաւիչ ու հանճարեղօրէն գրուած ըլլանուն համար դատած են մեծ ժողովրդականութիւն, որ սակայն միշտ ստուգանելը չէ գրքի մը խսկական արժանիքին:

Մեծ ուրախութեան առիթ մըն է, անշուշտ, ինչպէս կը վկայէ օտար մամուլն ալ, որ Մայքլ Արլեն իր հին ուղին ձգած՝ նոր ճամբու մը կը հետեւի Man's Mortality-ով: Մէկ կողմէն իր ճարտարութեան, և միւս կողմէն իր ձեռնած նիւթին պահանջումներուն կշիռը՝ բաւական գոհացուցիչ է արդարեւ, եթէ ոչ կատարեալ:

Man's Mortality կէս դարու պատմութեան կանխում մըն է. թափանցել ջանացող նայուածք մը՝ դէպի 1980ական թուականներուն հեռաւորութիւնը, ուր քաղաքական ու տնտեսական հարցերը բոլորովին նոր կերպարոնք մը կը զգենուն օղային հաղորդակցութեանց անհամեմատ բարգաւաճման հետեւանքով, մինչև այն այն աստիճան՝ որ օդանաւային համաշխարհային ընկերութեան մը ձեռքը կ'անցնի ամբողջ երկրի կառավարութեան ղեկը: Ի վերջոյ կուգան, անշուշտ, զեղծումները և ձախողութիւնները, որոնք նոյնիսկ օդանաւային ընկերութեան մը ղիկատաւորութեան անբաւական ու փնասակար ըլլալը կը ցուցնեն: Ապա երկպառակութիւն, մեքենայութիւններ, կոխ: Յետոյ՝ ղիկատաւոր ընկերութեան հակառակորդի մը կողմէ եղած գիտական նոր գիւտ մը՝ որով նորահար օդանաւ մը անխոցելի և ամենակործան կը դառնայ: Սակայն որովհետև